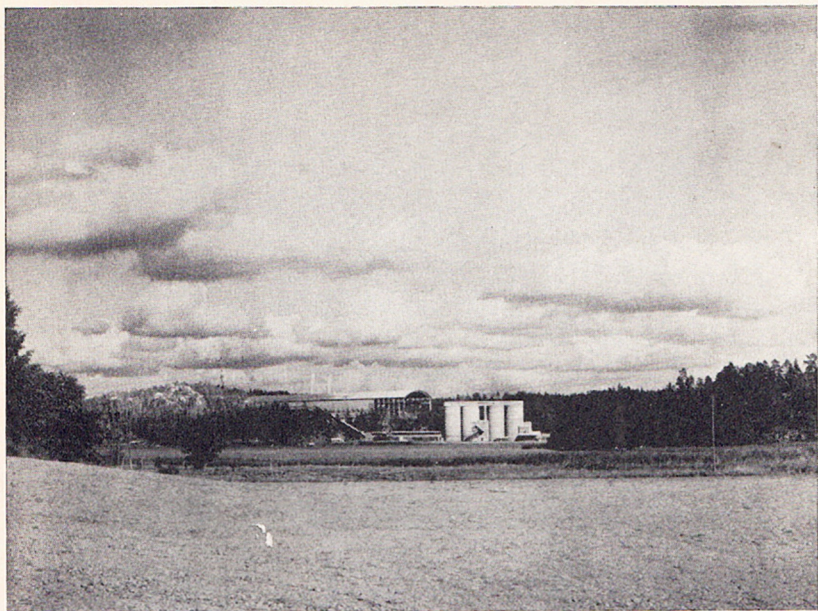

Den väldiga fabriksanläggningen sedd från Lisön tvärs över Fållnäs-viken.

STORA VIKA

Av Nils Alderling

"De' ä' så vackert därute att de' nästan ä' synd att lägga en fabrik där." Så yttrade sig för ungefär 8 år sedan en av de ledande inom Skånska Cementaktiebolaget på tal om den nya cementfabrik som bolaget just hade börjat bygga vid Stora Vika i Sorunda socken, och när jag första gången såg platsen var jag kanske benägen att instämma. Det var en strålande solig dag under försommaren 1946. Från den höjd där vi stod hade vi en hänförande utsikt över ett stycke Sörmland som tills nu hade levat sitt eget ganska undanskymda liv. Nedanför oss låg Fållnäs-vikens egendomligt smaragdgröna yta, fräsande vitstrimmig av en ettrig sydväst och begränsad västerut av Lisöns vida och växlande panorama, från Fållnäs lövmassor och ly-

*Den första nybyggartidens baracker sedda från fabriken skorstensbygge.
Gläntan i skogen till vänster på bilden är det avröjda kalkberget.*

sande solgula rapsfält längst i norr till Bredstäks öppna och flacka ängar och gårdstun längst i söder. Där bortom förlorade sig perspektivet i soldissuddiga skogshöjder ut mot skärgården med en blånande glimt av öppna havet som tavlans krönande klimax. I nordöst dominerades och begränsades utsikten av kalkbergets väldiga barrskogstaggiga kontur och i sydöst utbreddes sig mellan lövskogsdungar bördiga åkerfält, som klättrade upp mot den högt belägna Stora Vika by, vars röda gårdsbyggnader låg trivsamt inkrupna i grönskan mellan grå bergknallar.

Så såg den alltså ut, den plats där Sorunda urgamla bondesocken skulle ta emot storindustrien och där jag, och så många andra med mig, snart nog skulle sättas att skapa en ny miljö. Att något stort höll på att ske på platsen, det förstod man om man tittade ner i dalen närmast intill vår höga utsiktspunkt. Där hade redan sprängskott och grävmaskiner hunnit åstadkomma vanställande sår i terrängen. Och det var kontrasten

Kalkberget har urholkats till en väldig gryta, men trots dess stora mått representerar den endast en liten del av kalkförekomsten.

mellan den lugnt självklara skönheten hos landskapet omkring och det hänsynslöst målmedvetna förstörelsearbetet på platsen som kunde inge även en icke medlem av Svenska Naturskyddsföreningen olustkänslor.

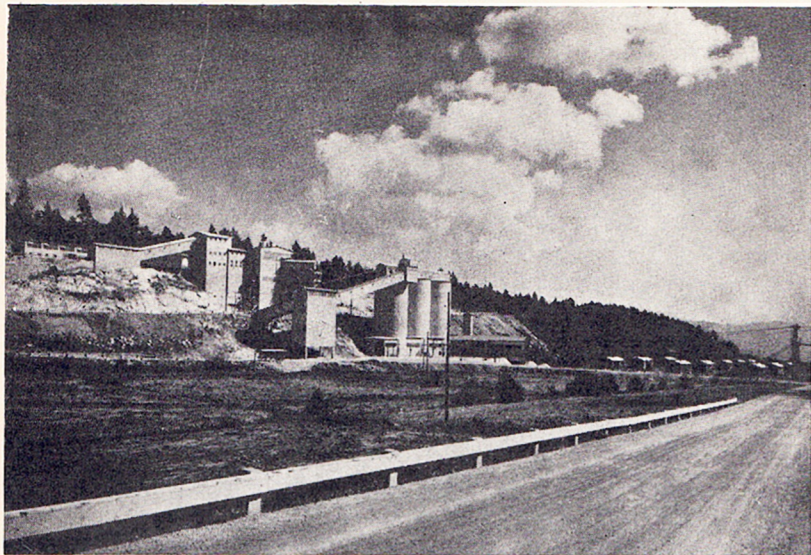
Så kunde man kanske se på saken då, för åtta år sedan. Nu, sedan såren efter alla de oerhört omfattande byggnadsarbetena läkts och fabrikskomplex och människoboningar börjat lägga sig tillrätta och växa in i omgivningen, finns det nog ingen av

Stora Vikas nära 1.000 innevånare som inte känner glädje över den vackra Sörmlandsnatur som omger oss.

Hur kom det sig då att detta skulle hända just denna avsides belägna del av Sorunda? Svaret är enkelt att ge. Landet och särskilt Stockholmstrakten behövde mera cement och för att göra cement behövs det först och främst kalksten. Och det där "Kalkberget", som vi nyss såg från vår höga utsiktspunkt, innehåller så mycket urbergskalksten att det med en brytning av cirka 2.000 ton om dagen ändå skall räcka i minst 100 år. Ett annat skäl varför just Stora Vika valdes är att den djupt inskurna Fållnäs-viken gav möjlighet att anlägga en djuphamn ända inne vid själva fabriksområdet. Detta var av allra största betydelse, då tillförseln av produkter för fabrikationen och distributionen av cement sjöledes rör sig om cirka 500.000 ton per år. Den allra största delen av Vika-fabrikens produktion lastas i lös vikt i specialbyggda tankfartyg, som sedan lossar sin last vid en packeri- och siloanläggning på Lövholmen i Stockholm, varifrån cementen sedan skickas ut till återförsäljare och förbrukare antingen i säckar eller oförpackat i tankbilar. Detta transportsätt har mig veterligen inte praktiserats tidigare inom cementindustrin och har väckt en del uppmärksamhet och intresse både här hemma och utomlands. Det är rätt lustigt att tänka sig att vissa geologiska egenskaper i en avlägsen del av den gamla bondesocknen Sorunda skulle komma att ge upphov till en i viss mån revolutionerande metod för transport av en sådan världsartikel som cement.

Så blev det alltså bestämt att den nya cementfabriken skulle förläggas till Stora Vika och sedan de nödvändiga projekteringsarbetena utförts kunde spaden sättas i marken. Det var på nyåret 1946.

Och nu började något av ett äventyr. Man kan nog utan överdrift säga att hela första skedet av detta gigantiska byggnadsföretag var ett enda fälttåg där motståndarna utgjordes av ogynnsamma omständigheter. Motståndarna var så många och av så skiftande art, att det faktiskt är svårt att veta vilka man skall orda om i ett sån't här kåseri.

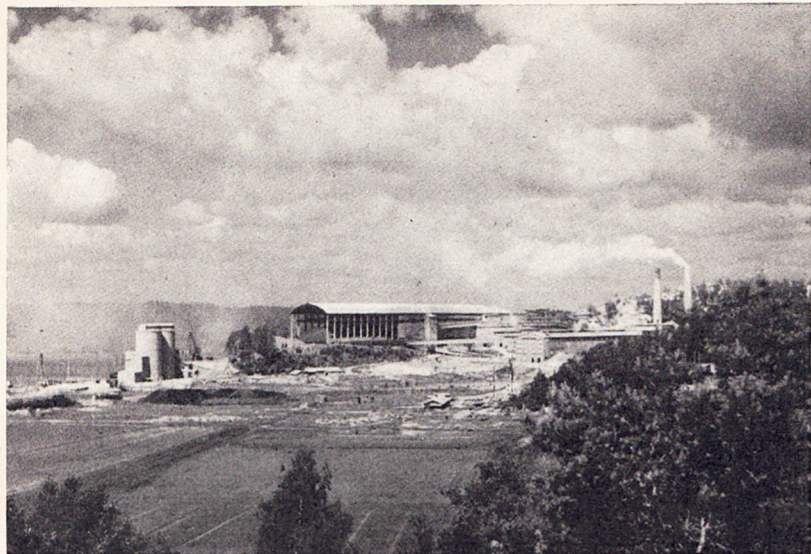
Nedanför kalkstensbrottet ligger sorteringsverket med kalkstenssilos. Från dem forslas kalken på en linbana till fabriken.

Den första motståndare jag som nyanställd kamrer vid Vikaförvaltningen stötte på var vägen. Jag säger med flit "vägen" för det fanns på den tiden bara en väg, bara en enda förbindelse mellan Stora Vika och yttervärlden, en smal gammal ägoväg som liksom för sitt eget nöje i lekfulla kurvor slingrade sig fram mellan åkrar och skogshöjder och slutligen, 7 km från Stora Vika, mynnade ut på allmänna landsvägen Ösmo—Sorunda vid Lyngsta by. Den var pittoresk och trevlig nog att färdas på om man kom med cykel eller trilla men samtidigt så illasinnad, att den vissa tider av året inte tolererade ens den blygsammaste lilla Morris Eight. Det vet jag det, och jag kan ännu när jag vill höra det oblygt glupska lersmacket när min Morris drogs upp ur sin tjälskadegrop. Och över den vägen skulle allt material och alla maskiner och maskindelar till jättebygget föras fram! Det ville krafttag till för att få bukt med

den motståndaren, krafttag och tonvis med packsten, grus och pengar. En förstående bundsförvant hade vi i Lyngsta-Vika Vägsamfällighet, där sekreterareskapet sköttes med rivande och eldig effektivitet av författarinnan Moa Martinson. Det är lika bra att öppet tillstå att jag kände mig ganska blyg, när jag blev anmodad att som bolagets representant åta mig ordförandeskapet för samfälligheten. Jag visste nämligen ingenting om vägunderhåll och vägproblem och inte mer om vägar överhuvudtaget än att man bör kunna åka på dem. Men Moa Martinson visste och ville, jag fick hänga med och lära, bolaget fick betala, och denna samverkan resulterade i inte bara en god väg utan också en väg som numera är intagen under allmänt underhåll. För min personliga del blev det ännu en vinst: Moa Martinsons taggigt charmfulla vänskap.

Men vi måste också slåss på andra fronter. En av dessa var den under byggnadstiden mycket besvärande bristen på arbetskraft. Härvidlag var vi t. o. m. utsatta för anfall i flanken, eftersom å ena sidan en för liten arbetsstyrka skulle åstadkomma förseningar i byggnadsprogrammet medan å andra sidan varje ökning av arbetsstyrkan också ökade våra bostads- och förplägnadsproblem. Den omgivande trakten hade praktiskt taget inga bostäder att bjuda och husrum för de cirka 1.000 anläggningsarbetarna måste därför ordnas provisoriskt. Detta skedde med s. k. AK-baracker som ställdes upp i snörräta rader på fältet nedanför kalkberget. Vackert var det samhället inte precis, annat än möjligen kalla och vindstilla vintermornar då röken från de många kaminerna bredde ut en opalfärgad slöja över all den torftiga kantigheten.

Klondyke var ett ord som ofta nämndes av besökande i Stora Vika på den tiden och det sannerligen inte utan skäl. Nöjena i detta mans-samhälle var få och lite — ska vi säga — maskulint onyanserade. Det kvinnliga inslaget utgjordes till största delen av några krigsdrivna polskor som tjänstgjorde som kökspersonal i det av Nynäshamns Konsumtionsförening drivna marketteriet, och det skulle verkligen förvåna mig om de hade någon kännning av det inom landet rådande kvinnoöverskottet.

Bilden av fabriken fotograferad från söder visar i mitten den stora lagerhallen för klinker och kol. Till höger huset med de väldiga roterande ugnarna och till vänster silos för den färdiga cementen.

Förteckningen över motståndare skulle inte vara fullständig om jag inte nämnde efterkrigstidens varu- och materialbrist. Den hade vi att ta's med på alla frontavsnitt. Men det är onödigt, tycker jag, att gå närmare in på den, för dels skulle det bara bli en redogörelse för leveranstider som vi då ibland tyckte sträckte sig in i en annan geologisk tidsålder, dels rör det ju förhållanden som inte på något vis var typiska enbart för cementfabriksbygget i Stora Vika. Vi vann det slaget i alla fall.

Markbeskaffenheten på byggnadsplatsen var också emot oss. Nu är det ju så med en cementfabrik att de olika anläggningsenheternas läge i förhållande till varandra bestämmes av fabrikationstekniska hänsyn. I Stora Vika var det dessutom så att fabriken's placering i terrängen låstes även av hänsyn till läget i förhållande till den blivande kajen och till kalkbrottet. Det var därför omöjligt att placera byggnaderna på de ställen där

grundförhållandena var lämpligast och följderna blev att grus-åsar måste schaktas bort, att berg måste sprängas undan, att moras måste fyllas igen och pålas, att ett stycke Sorunda måste formas om. Det gick, det också, och nu ligger fabriken där som om den aldrig gjort annat, förbluffande väl inpassad i den vresiga terrängen.

Som jag tidigare nämnt gällde det att ge fabriken en öppen port mot Östersjön och därför bedrevs arbetena även på den fronten med stor intensitet. En präktig 200 meter lång betongkaj byggdes under diverse motigheter med ras och kamp mot flyttblock, omfattande muddringsarbeten måste göras för att få det nödvändiga vattendjupet, 7 meter, ända intill kajen och i Bredstaket, som enligt gamla sjökort hade ett djup av endast 2 meter måste en 40 meter bred ränna muddras upp. Farled för den blivande sjöfarten måste utprickas och fyrar skulle byggas från innersta delen av Fällnäs-viken ända ut i havsbandet — det blev inalles 10 stycken. Inte heller det gick utan vissa besvärigheter. Men fyrarna står där nu i alla fall, som vägvisare för en mycket livlig sjöfart. Och vad har egentligen hänt med Fällnäs-viken? Från att ha varit en vacker, lite avsidat liggande återvändsgränd har den plötsligt förvandlats till en färdväg för fartyg med kol från Polen, England och Spetsbergen, med gipssten från Frankrike och, i andra riktningen, med cement för Stockholmstrakten och stora delar av Norrland. Men vacker är den fortfarande.

Jämsides med all denna byggnation pågick byggandet av bostadsområdet. Redan från början hade det stått klart för bolagsledningen att bostadsfrågan för den personal som behövdes för fabriken drift måste lösas med ett radikalt grepp: en liten stad måste hastigt och lustigt byggas. På lagom avstånd, cirka 2 km norr om det blivande fabriksområdet fanns en kilometerlång dalgång som i sydvästlig riktning mjukt sänkte sig ner mot Fällnäs-viken, på nordsidan avskärmad av höga, vilt romantiska klippstup och på övriga landsidor avgränsad av lite mjukare skogshöjder. Detta område lyckades bolaget förvärva och det är i den vackra dalen som den lilla staden växt upp.

På ett tilltalande sätt har den nya bebyggelsen kunnat smältas in i det rikt skulpterade landskapet.

Det måste ha varit en både rolig och tacksam uppgift för den arkitekt som fick i uppdrag att utarbeta byggnadsplanen för detta område och så vitt jag kan förstå är resultatet mycket lyckat. De plana mittpartierna ha lämnats utan bebyggelse och dit har förlagts lekplatser, fotbollsplan och tennisbanor. Själva bostadsbebyggelsen har med artistisk smak och säkerhet placerats ut i sluttningarna på ömse sidor härom med egna hem och en grupp tjänstemannavillor på en sida och övrig bebyggelse, dvs. radhus av olika typer och vanliga bostadshus, på den andra.

Nära 200 moderna och trivsamma lägenheter finns, och för dem som önskar bygga eget hem lämnar bolaget på vissa villkor tomt mark som gåva. Vidare har byggts tvättstuga, affärshus och poststation, och i bottenvåningarna till två av hyreshusen har inretts en vacker samlingssal, pastorsexpedition och en lek-

skola för 40 barn i åldern 4—6 år. Förutom nyssnämnda fotbollsplan och tennisbanor har bolaget byggt en 300 meters skjutbana, en båthamn med brygga för småbåtar och badplatser för både vuxna och barn. Inom själva bostadsområdet har Sorunda Kommun uppfört ett skolhus som togs i bruk hösten 1955.

Ja, sådana är, i stora drag, de yttre förutsättningarna för det samhälle på nära 1 000 själar som efterfrågan på cement stampat ur jorden här ute i ödebygden. Jag har nyss sagt att något av ett äventyr började när byggnadsarbetena sattes igång på nyåret 1946. Det är också sant. Men frågan är om inte det verkligt stora äventyret inleddes i och med att fabriakens driftspersonal med sina familjer började ta det jungfruliga samhället i besittning. Tänk själv! Här hade de dukats fram en samling hyreshus med wc, varmvatten, parkettgolv, sopnedkast och kylskåp mitt i skogen. Det var över 2 mil till närmaste tätbebyggelse som var Nynäshamn, det var 6 mil till Stockholm och den närmaste omgivningen både geografiskt och administrativt var det gamla styvt bonde-konservativa Sorunda. Och här bosatte sig plötsligt flera hundra människor från de mest skilda miljöer, skåningar, gotlänningar, norrlänningar, finländare, ja t. o. m. danskar och tyskar. Hur skulle det gå, hur skulle ett sådant samhälles andliga ton komma att bli? Är detta, för res-ten, inte en situation som kunde komma det att vattnas i munnen på en sociolog?

Man måste ha förståelse för om Stora Vika för det övriga, det gamla Sorunda kan ha framstått som något av ett problem-barn. Det var så många nästan traditionsstadgade cirklar som oundvikligen måste komma att bli rubbade, ekonomiska och politiska sådana inte minst, och socknens skol- och fattigvårdsstyrelser, nykterhets- och barnavårdsnämnder fick plötsligt sina föredragningslistor utökade med ärenden från en del av kommunen som fört under århundraden knappast hade knystat. Härtill kom att ryktena om byggnadstidens lite råa barack-leverne nog än i dag i viss mån färgar Sorundafolkets syn på det nya samhället.

I Fällnäs-viken har ordnats en småbåtshamn för de anställdas många båtar.

Framtiden får utvisa i vad mån det går att skapa den nödvändiga kontakten och förståelsen, ja, en samhörighetskänsla mellan det ursprungliga gamla Sorunda och dess nya industri-samhälle. Stora Vika är en mycket ung spoling i det stadgade sällskapet och kanske något av en uppkomling, men det känner sitt eget värde och varje Vika-bo tycker sig nog ha medverkat till att kommunens skatteunderlag på några få år har tredubb-lats. Säkert har också hemkänslan hos folket i samhället ökat. De första årens mycket besvärande rörlighet hos Stora Vikas

befolkning har märkbart minskat och det ser nu ut som om Cementfabriken i stor sett har fått en stadig stam av arbetare och tjänstemän, som funnit sig tillrätta med den relativa isoleeringen och börjat trivas. Till detta glädjande förhållande har givetvis i hög grad bidragit alla de åtgärder som Skånska Cementaktiebolaget vidtagit för de anställdas trivsel. Men Vikaborna har också själva bidragit. Stora Vika börjar att få ett eget spirande, andligt liv. Föreningslivet blommar rikt: här finns inte mindre än 18 föreningar och sammanslutningar av skilda slag. Och Stora Vika börjar så smått att få traditioner: Valborgsmässofirandet, midsommarfirandet och julmarknaden är redan sedan 5 år tillbaka såna där fasta punkter under året som vi samlar oss omkring och som nog också hjälper till att förankra oss vid platsen. Alla vi inplanterade Sorunda-bor börjar nog lite till mans få rötter här.